

УДК 351.72:314.1(4)

DOI: 10.36550/2522-9230-2025-18-264-268

Кропивна Катерина Олексіївна,

PhD

6144033@gmail.com

ORCID ID: 0000-0001-9309-0911

ДЕРЖАВНА ПОЛІТИКА РОЗВИТКУ ДЕМОГРАФІЧНИХ ЧИННИКІВ У КОНТЕКСТІ ГЛОБАЛЬНИХ ВИКЛИКІВ

У статті досліджено державну політику розвитку демографічних чинників у контексті глобальних викликів сучасності. Підкреслено, що демографічні процеси є однією з визначальних складових сталого розвитку держави та безпосередньо впливають на економічну стабільність, соціальну інтеграцію та національну безпеку. Визначено взаємозв'язок між демографічними змінами, рівнем економічного розвитку, екологічними обмеженнями та політичними процесами, включаючи вплив воєн і масштабних міграцій.

Проаналізовано світову демографічну ситуацію, яка характеризується протилежними тенденціями: демографічним вибухом у країнах, що розвиваються, та депопуляційними процесами в економічно розвинених державах. Виявлено, що нерівномірний розподіл населення між регіонами супроводжується соціально-економічними дисбалансами, кризою великих міст, зростанням безробіття та поглибленням проблеми бідності. Особливу увагу приділено впливу неконтрольованої урбанізації, глобальної трудової міграції та внутрішнього переміщення осіб на демографічну стабільність.

Розкрито підходи держав до формування та реалізації демографічної політики. Виділено три основні стратегії: політика обмеження зростання населення, політика підтримання поточних темпів приросту та політика стимулювання народжуваності. Для кожної з них наведено наукове обґрунтування, інструменти реалізації та можливі ризики. Підкреслено, що ефективна демографічна стратегія потребує адаптації до регіональних особливостей та врахування культурних і соціальних чинників.

Окрему увагу приділено аналізу інтеграції демографічної політики з економічною, екологічною та безпековою стратегіями держави. Показано, що забезпечення балансу між зростанням чисельності населення та ресурсними можливостями країни є передумовою соціальної стабільності та стійкого розвитку. У контексті воєнних викликів і післявоєнного відновлення особливо актуальними є заходи з реінтеграції внутрішньо переміщених осіб, повернення трудових мігрантів і відновлення репродуктивного потенціалу нації.

Зазначено, що міжнародна координація та дотримання міжнародно-правових стандартів у сфері демографічної політики сприяють зміцненню національної безпеки та підвищенню ефективності управлінських рішень. Наголошено на важливості використання рекомендацій Організації Об'єднаних Націй, Міжнародної організації праці та Ради Європи, а також інтеграції успішних практик Європейського Союзу у національну нормативно-правову базу.

Зроблено висновок, що ефективна державна політика у сфері розвитку демографічних чинників ґрунтується на поєднанні превентивного правового регулювання, стратегічного планування та міжнародної співпраці. Її реалізація можлива лише за умови комплексного підходу, який охоплює соціально-економічні, екологічні та безпекові аспекти, забезпечує високу якість життя громадян та сприяє зміцненню національної конкурентоспроможності у глобальному вимірі.

Ключові слова: демографічна політика, публічне адміністрування, депопуляція, демографічний вибух, урбанізація, внутрішньо переміщені особи, трудова міграція, відтворення населення, сталий розвиток, національна безпека, соціальна стабільність, міжнародне співробітництво, превентивне правове регулювання, стратегічне планування, післявоєнне відновлення.

Kropyvna K. STATE POLICY FOR THE DEVELOPMENT OF DEMOGRAPHIC FACTORS IN THE CONTEXT OF GLOBAL CHALLENGES

The article examines the state policy on the development of demographic factors in the context of the global challenges of modernity. It emphasizes that demographic processes are one of the decisive components of sustainable state development and have a direct impact on economic stability, social integration, and national security. The interconnection between demographic changes, the level of economic development, environmental constraints, and political processes, including the impact of wars and large-scale migration, is identified.

The global demographic situation is analyzed, which is characterized by opposing trends: a demographic explosion in developing countries and depopulation processes in economically developed states. It has been established that the uneven distribution of the population between regions is accompanied by socio-economic imbalances, the crisis of large cities, rising unemployment, and the deepening problem of poverty. Particular attention is paid to the impact of uncontrolled urbanization, global labor migration, and internal displacement on demographic stability.

Approaches of states to the formation and implementation of demographic policy are revealed. Three main strategies are distinguished: the policy of limiting population growth, the policy of maintaining current growth rates, and the policy of stimulating birth rates. For each of them, scientific justification, implementation instruments, and possible risks are provided. It is emphasized that an effective demographic strategy requires adaptation to regional specificities and the consideration of cultural and social factors.

Special attention is devoted to the analysis of the integration of demographic policy with the economic, environmental, and security strategies of the state. It is demonstrated that ensuring a balance between population growth and the resource

capacity of the country is a prerequisite for social stability and sustainable development. In the context of war-related challenges and post-war recovery, measures for the reintegration of internally displaced persons, the return of labor migrants, and the restoration of the reproductive potential of the nation are particularly relevant.

It is noted that international coordination and compliance with international legal standards in the field of demographic policy contribute to strengthening national security and increasing the efficiency of governance. The importance of using the recommendations of the United Nations, the International Labour Organization, and the Council of Europe, as well as integrating the successful practices of the European Union into the national regulatory framework, is stressed.

It is concluded that effective state policy in the sphere of demographic factor development is based on a combination of preventive legal regulation, strategic planning, and international cooperation. Its implementation is possible only under a comprehensive approach that encompasses socio-economic, environmental, and security aspects, ensures a high quality of life for citizens, and enhances national competitiveness in the global dimension.

Keywords: demographic policy, public administration, depopulation, demographic explosion, urbanization, internally displaced persons, labor migration, population reproduction, sustainable development, national security, social stability, international cooperation, preventive legal regulation, strategic planning, post-war recovery.

Постановка проблеми. Демографічні процеси виступають одним із ключових чинників, що визначають стійкість соціально-економічного розвитку, рівень національної безпеки та конкурентоспроможність держави у глобалізованому світі. Сучасна світова демографічна ситуація характеризується різноспрямованими тенденціями: швидким зростанням чисельності населення у країнах, що розвиваються, та скороченням і старінням населення у більшості економічно розвинених держав. Така асиметрія породжує структурні дисбаланси у сфері зайнятості, соціального забезпечення, міграційної політики та використання природних ресурсів. Воєнні конфлікти, збройна агресія та масштабні вимушені міграції посилюють негативний вплив на демографічну стабільність, створюючи додаткові виклики для системи публічного адміністрування. У цих умовах державна демографічна політика повинна інтегрувати економічні, екологічні, соціальні та безпекові стратегії, враховуючи регіональні особливості та міжнародно-правові стандарти. Необхідність превентивного правового регулювання та стратегічного планування зумовлюється потребою у формуванні довгострокової моделі сталого відтворення населення. Вирішення цих завдань вимагає комплексного наукового дослідження та розроблення ефективних інструментів державної політики розвитку демографічних чинників.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Вагомий внесок у дослідження проблем державного управління демографічними процесами зробила Е.М. Лібанова, у працях якої висвітлено ключові напрями демографічної політики України та її зв'язок із соціально-економічним розвитком держави. Значущими є напрацювання В.С. Стешенка, присвячені подоланню негативних тенденцій демографічної кризи та забезпеченню розширеного відтворення населення. Особливу увагу у цьому контексті заслуговують дослідження О.А. Малиновської, яка аналізує вплив міграційних процесів на демографічний баланс та інтеграцію міграційної політики у систему публічного управління.

Серед сучасних дослідників у сфері публічного управління та адміністрування помітним є внесок А.О. Дегтяря та О.М. Долінченка, які розглядають організаційно-правові механізми регулювання демографічних процесів та питання міжвідомчої взаємодії. Не менш важливими є праці Н.В. Васильєвої, де обґрунтовано роль державних інституцій у формуванні соціально орієнтованої демографічної політики. Значний історико-аналітичний матеріал містять роботи Г.Л. Махоріна, спрямовані на дослідження демографічних тенденцій та прогнозування чисельності населення.

Метою статті є комплексне дослідження теоретичних та прикладних аспектів формування й реалізації державної політики у сфері розвитку демографічних чинників. У межах дослідження передбачено виявлення сучасних глобальних і національних демографічних викликів, аналіз стратегій та інструментів їх подолання, а також оцінка ефективності правових механізмів регулювання. Досягнення поставленої мети передбачає розроблення науково обґрунтованих пропозицій щодо удосконалення нормативно-правового забезпечення та інституційної спроможності органів публічної влади у цій сфері.

Виклад основного матеріалу дослідження. На початку ХХІ століття питання демографічного розвитку набули статусу ключового елементу національної та міжнародної безпеки. Зростання чисельності населення з понад 6 мільярдів осіб наприкінці 1999 року до прогнозованих 8 мільярдів у 2025 році створює значний тиск на природні ресурси, економіку та соціальні системи. У глобальному масштабі одночасно нараховується близько 1 мільярда голодуючих, 1 мільярда безробітних, 1 мільярда неписьменних і 1,5 мільярда осіб за межею бідності [1].

Ефективна демографічна політика є необхідною умовою підтримання сталого балансу у відтворенні населення. Вона включає економічні механізми (фінансова підтримка сімей, оплачувані відпустки у зв'язку з народженням дітей, допомога залежно від кількості та віку дітей), адміністративно-правові інструменти (регулювання шлюбно-сімейних відносин, виконання аліментних зобов'язань) та просвітницькі заходи, спрямовані на формування відповідальної моделі демографічної поведінки.

Демографічна криза в Україні створює серйозні ризики для довгострокового розвитку та соціальної безпеки, що зумовлює потребу у дієвій політиці, спрямованій на запобігання подальшому скороченню чисельності населення та усунення наявних загроз. Поняття «демографічна політика» у науковому обігу трактується по-різному: у вузькому розумінні цей інститут визначається як діяльність держави, спрямована

на зміну демографічних параметрів і режиму відтворення, у ширшому сприйнятті це вплив на якісні характеристики населення, зокрема стан здоров'я, економічну активність та освітній рівень.

В Україні демографічна політика закріплюється у стратегічних документах, таких як «Концепція», «Стратегія» чи «Програма» демографічного розвитку. В. Стешенко та В. Піскунов підкреслюють, що демографічна політика має бути практикою демографічної теорії, а не буденного, побутового мислення [2, с. 147], і ігнорування наукових висновків призводить до низької ефективності заходів.

Разом з тим окремі дослідники, зокрема І. Курило, вважають, що певний ефект у сфері народжуваності можливий за умови підвищення добробуту внаслідок переходу до постіндустріальної моделі економіки [3, с. 39]. Міжнародний досвід доводить, що зниження народжуваності є універсальною тенденцією, зумовленою, серед іншого, трансформацією інституту сім'ї, що витікає від традиційної сільської моделі до міського індивідуалізованого типу, що супроводжується зменшенням числа дітей у сім'ях. Цей процес, як підкреслює А. Вишневський, має глобальний характер і властивий багатьом високоурбанізованим державам [4].

Залежно від демографічної ситуації держави обирають різні стратегії:

1. **Політика обмеження природного приросту** є характерною для держав, у яких чисельність населення та темпи його зростання перевищують рівень, що забезпечує стабільне соціально-економічне функціонування. У таких країнах (Китай, Бангладеш, Індонезія, Пакистан, Малайзія, Нігерія, Мексика та ін.) у 90-х роках XX століття були впроваджені масштабні національні програми планування сім'ї, що охоплювали як законодавчі обмеження (наприклад, китайська програма «Одна сім'я - одна дитина»), так і розгалужені системи медико-санітарної просвіти та доступу до контрацептивів. Метою такої політики є зниження навантаження на продовольчі ресурси, інфраструктуру, систему охорони здоров'я та ринок праці, що у довгостроковій перспективі повинно сприяти економічній стабілізації та підвищенню якості життя населення. Наукові дослідження з демографічного моделювання (Тінберген, Медоус) підтверджують, що у випадку збереження високих темпів народжуваності у цих країнах виникає ризик демографічного вибуху, що призведе до критичного виснаження природних ресурсів.

2. **Політика підтримання поточних темпів приросту населення** характерна для країн, де існуючий рівень природного приросту є оптимальним для економічної та соціальної структури, і різкі зміни в бік скорочення чи зростання чисельності можуть призвести до дисбалансів. До цієї групи належать як великі за чисельністю населення держави (Бразилія), так і відносно малі (Намібія, Йорданія, Данія, Японія). На практиці політика підтримання стабільних темпів приросту передбачає адресну підтримку народжуваності у певних регіонах або групах населення (наприклад, сільських районах з від'ємним приростом), а також запобігання надмірній урбанізації, що може створити навантаження на інфраструктуру мегаполісів. У науковій літературі така стратегія розглядається як інструмент «демографічної стабільності», що дозволяє зберігати баланс між поколіннями, підтримувати стійкість пенсійної та соціальної систем і уникати структурних зрушень у зайнятості населення.

3. **Стимулююча демографічна політика** спрямована на подолання депопуляційних тенденцій, характерних для країн з низьким або негативним приростом населення (Болгарія, Чехія, Німеччина, Греція, Франція), а також для окремих держав з високим приростом, але специфічними демографічними проблемами (Камбоджа, Малі, Лаос). У європейському контексті така політика часто обумовлена старінням населення, зменшенням частки працездатних громадян і ризиком дефіциту робочої сили. Державні інструменти стимулювання включають підвищення розміру та тривалості декретних відпусток, збільшення допомоги при народженні дітей, запровадження пільг на житло та оподаткування для багатодітних сімей, розвиток мережі дошкільних закладів, а також заходи з гармонізації професійного та сімейного життя. Наукові дослідження у сфері соціальної політики підтверджують, що успішність стимулюючих програм залежить не лише від фінансових інструментів, а й від культурних чинників, таких як суспільне сприйняття багатодітності та гендерна рівність у розподілі сімейних обов'язків.

Сучасна демографічна криза проявляється у двох полярних формах: демографічний вибух у країнах, що розвиваються, та депопуляція в економічно розвинених державах. Швидке зростання населення в Азії, Африці та Латинській Америці зумовлює його подвоєння кожні 20–30 років, що ускладнює подолання економічної відсталості. Натомість у Західній Європі, Північній Америці та Японії з 70-х років XX століття рівень народжуваності опустився нижче від межі простого відтворення населення, що створює ризик депопуляційних процесів.

Нерівномірний розподіл населення між регіонами світу супроводжується інтенсивною урбанізацією, яка часто набуває неконтрольованого характеру. Якщо у 1950 році чисельність сільського населення у країнах, що розвиваються, становила 1,4 мільярда осіб, то у 2010 році - це вже 3 мільярди. Такий процес супроводжується кризами великих міст, зростанням безробіття (понад 500 мільйонів осіб на початку XXI століття) та проблемами соціальної інтеграції [5].

Історична динаміка зростання чисельності людства вражає: від приблизно 230 мільйонів на початку нашої ери до 1 мільярда у 1830 році, 2 мільярдів у 1930 році, 3 мільярдів у 1960 році, 4 мільярдів у 1975 році і 6 мільярдів наприкінці 1999 року. Прогнози футурологів на першу половину XXI століття вказують на можливість досягнення 11 мільярдів, що ставить під загрозу збереження біосфери [6].

Глобальні виклики, зумовлені демографічними чинниками, охоплюють також питання продовольчої безпеки, енергетики, охорони здоров'я, освіти, збереження миру. Незважаючи на песимістичні прогнози Мальтуса XVIII століття про перевищення темпів зростання населення над виробництвом продовольства, технічний прогрес XX століття довів можливість забезпечення людей їжею. Потенціал аграрного виробництва ще не вичерпаний: підвищення родючості ґрунтів, розвиток генетики та селекції, аквакультура, ефективне використання сонячної енергії та біотехнологій створюють передумови для продовольчої стабільності.

Проте безпековий аспект залишається визначальним. Наприкінці XX століття витрати на військові потреби перевищували 1 трильйон доларів на рік, причому майже половина припадала на США та Росію. Наявність ядерної зброї у п'яти державах (США, Росія, Великобританія, Франція, Китай) зберігає ризики глобального конфлікту, який здатен нівелювати будь-які економічні чи соціальні досягнення. Показовим є приклад України, яка у 1994 році добровільно відмовилася від третього у світі за потужністю ядерного арсеналу, передавши значну його частину державі, що виступила гарантом її безпеки. У подальшому Російська Федерація порушила міжнародно-правові зобов'язання, вчинивши збройну агресію проти України, що продемонструвало вразливість міжнародних гарантій безпеки за відсутності ефективних механізмів їх примусового виконання.

Отже, ефективна державна політика у сфері розвитку демографічних чинників має ґрунтуватися на комплексному підході, який синхронізує правові, економічні, соціальні, екологічні та безпекові засади публічного адміністрування.

По-перше, інтеграція соціально-економічних, екологічних та безпекових стратегій передбачає узгодження заходів у сфері зайнятості, охорони довкілля, охорони здоров'я та національної безпеки з метою формування стійкої демографічної структури. Нормативно-правова база має закріплювати пріоритетність сталого розвитку, у якому зростання чисельності населення не перевищує екологічну ємність території та спроможність економіки забезпечити належний рівень життя. При цьому безпековий компонент охоплює як внутрішню безпеку, так і зовнішні виклики, включаючи ризики збройної агресії, які здатні призвести до масових переміщень населення та структурних змін у трудових і репродуктивних ресурсах держави.

По-друге, регіонально диференційовані підходи до стимулювання чи обмеження народжуваності повинні бути закріплені у законодавстві та підзаконних актах з урахуванням специфіки демографічних процесів у кожному регіоні. Так, у зонах інтенсивної депопуляції доцільним є впровадження стимулюючих програм: від податкових пільг до державного субсидування житла, тоді як у регіонах із надмірним демографічним тиском на інфраструктуру можуть застосовуватися механізми планування сім'ї та інформаційно-просвітницькі кампанії. В умовах післявоєнного відновлення особливого значення набуває диференційована підтримка внутрішньо переміщених осіб, репатріантів та громадян, що повертаються з трудової міграції, з метою їх соціальної та економічної інтеграції у громади.

По-третє, комплексна робота з підвищення якості життя, рівня освіти та стану охорони здоров'я населення повинна бути закріплена у системі національних цільових програм і відповідати міжнародним зобов'язанням держави у сфері прав людини (зокрема, Міжнародному пакту про економічні, соціальні і культурні права). Держава має забезпечувати рівний доступ до якісної освіти, сучасної медичної допомоги, належного житла та соціальної інфраструктури, враховуючи особливі потреби постраждалих від війни, у тому числі ветеранів, осіб з інвалідністю та дітей-сиріт.

По-четверте, забезпечення миру як передумови вирішення усіх інших глобальних проблем є імперативною умовою стабілізації демографічних процесів. Збройні конфлікти призводять до втрат людського потенціалу, руйнування інфраструктури, поглиблення економічної кризи та масштабної вимушеної міграції, що, у свою чергу, спричиняє демографічні деформації як у країнах, що постраждали, так і в державах-реципієнтах біженців. Відповідно, державна демографічна політика повинна враховувати положення міжнародного гуманітарного права та норм щодо захисту переміщених осіб, передбачати заходи для повернення та реінтеграції населення, а також формування сприятливих умов для відновлення народжуваності у післявоєнний період.

Висновки. Ефективність державної політики у сфері розвитку демографічних чинників є результатом системної взаємодії правових, соціально-економічних, екологічних та безпекових механізмів публічного адміністрування, що функціонують у єдиній стратегічній площині. Ключовим завданням органів публічної влади є не лише оперативне реагування на наявні демографічні дисбаланси, а й створення превентивних інституційних механізмів, здатних запобігати їх поглибленню. Превентивне правове регулювання передбачає розроблення та прийняття нормативно-правових актів, які інтегрують соціальну, економічну, міграційну та безпекову політику з урахуванням регіональних і глобальних викликів.

У сучасних умовах глобалізації та транснаціоналізації міграційних процесів особливого значення набуває стратегічне планування, яке базується на демографічному прогнозуванні та аналізі довгострокових сценаріїв розвитку. Такий підхід дозволяє завчасно враховувати вплив факторів війни, збройної агресії, економічних криз, екологічних катастроф та епідемій на демографічну структуру населення. Міжнародна координація, своєю чергою, виступає інструментом гармонізації національної демографічної політики з положеннями міжнародних договорів та рекомендацій провідних організацій - Організації Об'єднаних Націй, Міжнародної організації праці, Ради Європи, Європейського Союзу.

Саме тому на етапі післявоєнного відновлення для України особливо важливо забезпечити комплексну реінтеграцію внутрішньо переміщених осіб, повернення громадян з вимушеної еміграції, відновлення трудового та репродуктивного потенціалу нації. Це потребує не лише нормативного врегулювання, але й інституційної модернізації, спрямованої на підвищення ефективності демографічного управління.

Отже, державна політика у сфері демографічного розвитку повинна бути орієнтована на довгострокову стійкість, соціальну справедливість та відповідність міжнародно-правовим стандартам, що у підсумку сприятиме зміцненню національної безпеки, сталому економічному зростанню та підвищенню якості життя населення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Демографічна ситуація у державах-членах ЄС. Лютий 2024 року. Internews Ukraine. URL: <https://internews.ua/storage/app/media/rang/Materials/2024/EU/EUDemographicSituation.pdf>
2. Стешенко В.С. Деякі теоретичні аспекти протидії демографічній кризі в Україні. *Демократичний розвиток України та пріоритетні завдання демографічної політики*: Зб. наук. праць: Спец. вип.: мат. міжн. наук.-практ. конф. Т.1. К.: КНЕУ, 2006. С. 144–155.
3. Курило І.О. Тенденції народжуваності в Україні у контексті подальшої трансформації суспільства. *Демографія та соціальна економіка*. 2006. №1. С. 38-45.
4. Макарова О.В. Демографічна політика: сучасні реалії та перспективи. *Демографія та соціальна економіка*. 2007. № 1. С. 3–11. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/38340971.pdf>
5. The impact of demographic change – in a changing environment: Commission Staff Working Document, Brussels, 17.01.2023, SWD(2023) 21 final // European Commission. URL: https://commission.europa.eu/system/files/2023-01/the_impact_of_demographic_change_in_a_changing_environment_2023.PDF
6. Населення Землі URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki>

REFERENCES:

1. Demohrafichna sytuatsiia u derzhavakh-chlenakh YeS. (2024, February). [Demographic situation in EU member states]. *Internews Ukraine*. Retrieved from: <https://internews.ua/storage/app/media/rang/Materials/2024/EU/EUDemographicSituation.pdf> [in Ukrainian].
2. Steshenko, V.S. (2006). Deiakі teoretychni aspekty protydii demohrafichnoi kryzi v Ukraini. [Some theoretical aspects of countering the demographic crisis in Ukraine]. *Demokratychnyi rozvytok Ukrainy ta priorytetni zavdannia demohrafichnoi polityky*. T.1. 144–155. [in Ukrainian].
3. Kurylo, I.O. (2006). Tendentsii narodzhuvanosti v Ukraini u konteksti podalshoi transformatsii suspilstva. [Fertility trends in Ukraine in the context of further societal transformation]. *Demohrafiia ta sotsialna ekonomika*. №1. 38-45. [in Ukrainian].
4. Makarova, O.V. (2006). Demohrafichna polityka: suchasni realii ta perspektyvy. [Demographic policy: current realities and prospects]. *Demohrafichni protsesy ta tendentsii*. 3–11. Retrieved from: <https://core.ac.uk/download/pdf/38340971.pdf> [in Ukrainian].
5. The impact of demographic change – in a changing environment. (2023, January 17). *Commission Staff Working Document. SWD(2023) 21 final*. Retrieved from: https://commission.europa.eu/system/files/2023-01/the_impact_of_demographic_change_in_a_changing_environment_2023.PDF [in English].
6. Naseleennia Zemli. (2025). [Earth's population]. Retrieved from: <https://uk.wikipedia.org/wiki> [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 12.06.2025

УДК 342.9

DOI: 10.36550/2522-9230-2025-18-268-275

Цвіркун Юрій Іванович,

доктор юридичних наук,

професор кафедри публічного та міжнародного права

Юридичного інституту Київського національного
економічного університету імені Вадима Гетьмана

yutsvirkun@gmail.com

ORCID ID: 0000-0002-5351-9653

Сусак Марина Сергіївна,

докторка філософії в галузі права,

асистентка кафедри адміністративного права та процесу